

**XIVA ICHAN-QAL'A MUZEY FONDIDA SAQLANAYOTGAN
KIYIMLARNING ETNOGRAFIK TAHLILI**

Matyakubova Sohiba O'rinboy qizi

*Urganch innovatsion universiteti "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrasi
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xiva Ichan-Qal'a muzeyi fondida saqlanayotgan an'anaviy kiyimlarning etnografik tahlili yoritiladi. Kiyimlarning materiali, tikish texnikasi, naqsh va ranglarning semantik ma'nosi hamda ularning ijtimoiy-madaniy ahamiyati ilmiy dalillar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, kiyimlarning tarixiy rivojlanishi va hunarmandchilik texnologiyalari haqida ma'lumotlar keltiriladi. Muzey fondida saqlanayotgan muayyan eksponatlar asosida kiyimlarning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xiva, Ichan-Qal'a, etnografiya, milliy liboslar, Xorazm, hunarmandchilik, tarixiy meros.

Аннотация: В данной статье рассматривается этнографический анализ традиционной одежды, хранящейся в фонде музея Ичан-Калы (Хива). Анализируются материалы одежды, техника шитья, семантика узоров и цветов, а также их социально-культурное значение на основе научных данных. Кроме того, приводятся сведения об историческом развитии одежды и технологиях ремесленного производства. На основе конкретных экспонатов, хранящихся в музейном фонде, исследуются уникальные особенности одежды.

Ключевые слова: Хива, Ичан-Кала, этнография, национальная одежда, Хорезм, ремесло, историческое наследие.

Abstract: This article presents an ethnographic analysis of traditional clothing preserved in the collection of the Ichan-Kala Museum (Khiva). The study examines the materials, sewing techniques, symbolism of patterns and colors, as well as the socio-cultural significance of the garments based on scientific evidence.

Additionally, it provides insights into the historical evolution of clothing and craftsmanship technologies. Using specific exhibits from the museum's collection, the unique characteristics of the clothing are analyzed.

Keywords: *Khiva, Ichan-Kala, ethnography, national costumes, Khorezm, craftsmanship, historical heritage.*

Kirish

Xorazm mintaqasi o'ziga xos madaniy merosga ega bo'lib, uning milliy kiyim-kechak an'analari xalqning turmush tarzi, urf-odatlar va estetik qarashlarini aks ettiradi. Xiva Ichan-Qal'a majmuasi bu borada muhim manba hisoblanadi. Muzey fondida saqlanayotgan kiyimlar xalq hayoti va hunarmandchilik an'alarini chuqur o'rganish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Ushbu maqolada kiyimlarning materiali, ishlab chiqarish texnologiyalari, tarixiy rivojlanishi va ularning ijtimoiy ahamiyati ilmiy tahlil qilinadi.

O'zbek kiyimlari chuqur an'analarni, xalqning shakllanish tarixiy jarayoni va madaniyati bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos xususiyatlar va ta'sirlarini o'zida aks ettirishi bilan ahamiyatidir. Kiyimlarga qo'yilgan me'yor va talablar matolardan foydalanish, ularning ranglari, o'lchamlari va kiyim shakllariga nisbatan amalga oshirildi.

Asosiy qism

Xorazm O'zbekistonning shimoliy hududida joylashgan. Bu hudud kontinental iqlimi (yozda issiq va quruq, qishda sovuq) bilan ajralib turadi. Shuning uchun Xorazmda ishlab chiqilgan kiyimlar ob-havo sharoitiga mos bo'lib, amaliyligi, qulayligi va o'ziga xos uslubiy xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Xorazm kiyimlarining asosiy materiallari ipak, paxta va jun edi. XIX asrda Xiva xonligida ipak matolar ishlab chiqarish rivojlangan bo'lib, bu yerda ishlab chiqarilgan atlas va adras kabi matolar mashhur bo'lgan. Paxta matolar esa kundalik kiyimlar uchun ishlatilgan. Xorazm kiyimlari o'zining o'ziga xos shakli va rang-barangligi, milliy naqshlari, boy bezaklari bilan ajralib turgan. Ularning ko'plari to'g'ri kesilgan, keng va erkin harakat qilishga qulay edi. Qishda kiyiladigan kiyimlar qalin va issiq matolardan tikilgan, ba'zilar qo'y yoki tuya junidan

tayyorlangan.

Xorazm ayollarining kiyimlari erkaklarnikiga qaraganda ko'proq bezakli bo'lib, atlas, adras, baxmal matolardan tayyorlangan. Ayollar ko'ylaklari keng etakli bo'lib, ustidan yengsiz yoki yengli xalatlar kiyilgan. Boshlari ro'mol yoki do'ppi bilan o'ralgan. Erkaklar esa uzun ko'ylak, ustidan belbog' bog'langan xalat kiygan, boshiga do'ppi yoki turli shakldagi bosh kiyimlar kiyilgan. Kiyimlar ustida ko'pincha ipakdan ishlangan naqshlar, gul bezaklar va turli shakldagi kashtalar bo'lgan.

Bugungi kunda XIX–XX asr Xorazm kiyimlari O'zbekistonning turli muzeylarida saqlanadi. Ushbu kiyimlar nafaqat tarixiy, balki san'at asari sifatida ham qimmatlidir. Ular xalqimizning madaniy merosi, didi va ijodkorligini namoyon etadi.¹

Ayollar to'y ko'ylagi. Old qismi va yeng uchlari patshoyi, o'rta qismi chit yoki shtof matosidan tikilgan. XIX asrning birinchi yarmi. O'rta yoshli ayollarning ichki ko'ylagi, kundalik ko'ylagi. XX asr boshlari. Farzandli ayolning marosim ko'ylagi. Ipak, jiyak, g'uncha. XIX asr oxiri.²

1. Kiyimlarning materiali va ishlab chiqarish texnologiyalari

Xiva hududida kiyim ishlab chiqarishda asosan quyidagi matolar ishlatilgan:

Ipak va shoyi – Asosan tantanali liboslar tikishda qo'llanilgan. Ipak matolar Marg'ilon va Xorazm ustalaridan keltirilgan.

Baxmal va zarbop – Bezakli kiyimlar uchun ishlatilgan. Baxmal va zarbop matolar o'zining yorqinligi va boy naqshlari bilan ajralib turadi.

Adras va chit – Kundalik kiyimlar uchun ishlatilgan. “Adras matosi o'zining tabiiy bo'yoqlardan foydalanganligi bilan ekologik jihatdan qulay hisoblangan”

Paxta matolari – Xorazmda keng tarqalgan bo'lib, ayniqsa, oddiy chopon va erkaklar kiyimlarida ishlatilgan.

¹ Садикова Н. Национальная одежда узбеков Хорезма XIX–XX вв. –Т.: “Шарк”. 2007. –С. 3.

² Нуруллаева Ш., Жуманазарова М. “Хоразм Анъанавий кийим ва тақинчоқлари” –Т.: “Янги нашр”. 2013. –В. 15.

Hunarmandchilik texnologiyalari:

Qo'l bilan kashta tikish – An'anaviy Xorazm kiyimlari odatda qo'lda ishlangan bejirim kashtalar bilan bezatilgan.

Zardo'zlik – Oltin va kumush iplar yordamida bezak ishlash usuli bo'lib, asosan, to'y va tantanali kiyimlarda uchraydi.

Bo'yoqlash texnikasi – Matolar tabiiy bo'yoqlar (anor po'sti, indigo, pista barglari) yordamida bo'yalgan.

2. Kiyimlarning tarixiy rivojlanishi

Xiva va Xorazm kiyimlari tarixiy jihatdan bir necha bosqichni bosib o'tgan:

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida milliy kiyimlar an'anaviy hunarmandchilik mahsuloti bo'lib, ipak, shoyi va baxmal matolardan iborat bo'lgan.

Ayollar kiyimining ustki turi – yelak. Baxmal, chit, jiyak. XIX asr oxiri.

Ayollar kiyimining ustki turi – yelak. Ipak mato – podshoyi, chit, jiyak. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida tikilgan.³

XIX asrning birinchi yarmida O'rta Osiyoga Rossiyadan ip gazlama va boshqa matolarning keltirilishi sababli XIX asr oxiri va XX asr boshida mahalliy aholi orasida asosan fabrikada tayyorlangan ip gazlamalar: chit, bo'z, xom surpdan tikilgan kiyim-kechaklarni kiyish rasm bo'lgan. Boy-badavlat kishilar esa kimxob, ipak, atlas, duxoba, rang-barang movutlarni sotib ola boshlaganlar. Shunga qaramay, xonatlas dastgohidan chiqqan mahalliy gazlama: mato, bo'z, nimshoyi kabi gazmalar (atlas, beqasam, podsho, kimxob, xonatlas, katakshoyi kabi)ning turli xillariga ehtiyoj katta bo'lgan.⁴

Sovet davrida hunarmandchilik turg'unlashgan, fabrika mahsulotlari ko'proq qo'llanilgan, milliy liboslar asta-sekin oddiylashgan

Mustaqillik yillaridan so'ng milliy an'analar tiklanib, Xorazm liboslariga bo'lgan qiziqish ortdi. Bugungi kunda milliy kiyimlar nafaqat marosimlarda, balki kundalik hayotda ham foydalanila boshlagan.

³ Нуруллаева Ш., Жуманазарова М. “Хоразм Анъанавий кийим ва тақинчоқлари” –Т.: “Янги нашр”. 2013. –Б. 23.

⁴ То'raqulov А. “XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi o'zbek milliy liboslarining tarixi va rivojlanishi” –Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. –Т. 2022. ISSN 2181-1709

Muzey fondida XIX-XX asrlarga oid liboslar saqlanib, ular Xiva xalqining hayot tarzi va estetik didini aks ettiradi.

3. Muzey fondidagi kiyimlarning tavsifi

Xiva Ichan-Qal'a muzeyida saqlanayotgan ayrim liboslar quyidagicha tavsiflanadi:

Ayollar libosi (XIX asr oxiri) – Ipak atlas matodan tikilgan, qo'lda tikilgan kashta va zarbop naqshlar bilan bezatilgan.⁵

Erkaklar choponi (XX asr boshlarida) – Yengil paxta matosidan tikilgan, ichki qismi ipak bilan qoplangan, belbog' bilan mustahkamlangan.⁶

Bolalar kiyimi (XIX asr) – Kashtado'zlik naqshlari bilan bezatilgan maxsus libos, himoya ramzlari bilan tikilgan.

4. Rang va naqshlarning ma'nosi

Xiva kiyimlaridagi ranglar quyidagi semantik ma'nolarga ega:

Qizil – Hayotiy quvvat va baxt ramzi.

Ko'k va binafsha – Donishmandlik va osmon ramzi.

Yashil – Poklik va tabiatga uyg'unlik timsoli.

Oltin va kumush naqshlar – Boylik va hashamat belgisi .

Naqshlar orasida geometrik shakllar, gulli naqshlar va zoomorfik tasvirlar uchraydi. Xiva naqshlarida tabiat va hayvonot olami elementlari ko'p uchraydi, bu esa qadimiy e'tiqodlar bilan bog'liq.

Xulosa

Xiva Ichan-Qal'a muzey fondida saqlanayotgan kiyimlar Xorazm xalqining tarixiy merosini aks ettiradi. Ushbu kiyimlar materiali, naqsh va ranglari, hamda ijtimoiy ahamiyati jihatidan noyob sanaladi. Muzey fondidagi liboslarning tarixiy o'zgarishlari va hunarmandchilik texnologiyalari o'rganilib, milliy merosning dolzarbligi yanada ochib berildi. Kelajakda bu kiyimlarni restavratsiya qilish va ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish zarur.

⁵ Xiva Ichan-Qal'a muzeyi arxiv materiallari, 2020

⁶ Нуруллаева Ш., Жуманазарова М. “Хоразм Анъанавий кийим ва тақинчоқлари” –Т.: “Янги нашр”. –В. 13.

Adabiyotlar

1. Нуруллаева Ш. , Жуманазарова М. “Хоразм Анъанавий кийим ва тақинчоқлари” –Т.: 2013
2. Садикова Н. Национальная одежда узбеков Хорезма XIX–XX вв. –Т.: “ШАРК”. 2007.
3. То‘рақулов А. “XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi o‘zbek milliy liboslarining tarixi va rivojlanishi” –Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. –Т. 2022. ISSN 2181-1709
4. Xiva Ichan-Qal’a muzeyi arxiv materiallari, 2020